

sveta Dunaj Steven Engelsman, predsednik Kulturnega društva Ribiški muzej tržaškega primorja iz Križa pri Trstu Franko Košuta, ustanovitelj in predsednik muzeja in zveze clevelandskih Slovencev Joseph Valencic ter egiptolog, zgodovinar, muzealec in zaslužni profesor Günther Hölbl z Dunaja.

Njihovi vtisi in v prvem delu omenjeni pregledi dejavnosti SEM kažejo, da brezpredmetno ni več le vprašanje »biti ali ne biti«, ki je spremljalo kolektive (Kraljevega) Etnografskega in Slovenskega etnografskega muzeja, temveč tudi vprašanja, ki so od 60. let preteklega stoletja vznemirjala etnologe nasploh in še posebej muzealce. Ta so izvirala zadrege, da etnologijo zanimajo vse kulturne sestavine, fenomeni oz. manifestacije (in ne le preostanki ljudske kulture) ter da ti tvorijo večsmerno stekano mrežo kulture, ki se izraža v snovi in mnogoterih praksah vsakdanjega življenja ali načina življenja. Raziskovalci so morali poslejski iskati poti, kako ubesediti oz. predstaviti to kompleksnost, kako povezati časovne, prostorske, družbene in simbolne razsežnosti. Izziv za kolegice in

kolege v muzejih je bil, kako govorico predmetov predstaviti tako, da bodo obiskovalcem posredovali in približali obzorja, ki jih raziskujejo etnologinje in etnologi. Treba je bilo upoštevati in ureničevati vodila muzeološke metodologije. Ta je poleg etnološkega raziskovalnega dela prispevala k aktualizaciji predmetov, od najstarejših zbirk Kranjskega deželnega muzeja do predmetov, ki so jih zbrali ali odkupili kustosinje in kustosi ali so bili muzeju podarjeni. V tem pogledu hrani muzej v depojih še obsežno in dragoceno gradivo za prihodnje raziskave in razstave.

Knjiga posebej v poglavjih o kustodiatih lepo pokaže, kako sta se v eno blago tkali etnološka in muzeološka misel, tudi s pogostimi opozorili, kako povezano je delo kustodiatov in njihovih sodelavcev. Nekaj tega je mogoče razbrati tudi v razdelku, kjer so v slikah predstavljene razstave – od prevladujočih vitrin pred drugo svetovno vojno do najnovejših multimedijskih razstav. Knjiga se sklene s slikami predhodnikov današnje skupine zaposlenih in zbirnim seznamom vseh zaposlenih v SEM.

»Prvih sto« se v knjigi kaže kot dolgo in kratko stoletje: dolgo v smislu naporov in rasti, a ne v merilu človeške starosti, in kratko, ko pomislimo, kaj vse se je v muzeju zgodilo v zadnjih manj ko treh desetletjih. Vsebinsko in oblikovno premišljena knjiga (za njeno grafično podobo je poskrbela Janja Ošljaj), velikega formata, elegantno črna, z barvitimi posnetki predmetov, objetih v zlate kroge, in zlato stotico, bralke in bralce strokovno in hkrati dovolj poljudno popelje skozi stoletje naporov in dosežkov, da pokaže, kako je SEM naposled postal »muzej za ljudi«. Razumljivo je, da je stoletno dogajanje predstavljeno v duhu biografije ali avtobiografije, ki v privajanjem obletničnem pisanju in branju povzema smiselno zgodbo, usmerjeno k ciljem. Čeprav je zgodba za povrh praznična, daje na nekaj mestih slutiti, da pot vendarle ni bila premočrtna, marveč pogosto vijugava in polna ovir. Zgodba SEM je imela v zreli dobi srečen konec in doživlja nov, nadvse obetaven začetek za naslednje stoletje. Čestitke urednici in vsem, ki so se trudili za to knjigo.

OTO LUTHAR, MARTA VERGINELLA, URŠKA STRLE: Užaljeno maščevanje. Spomini na italijanska fašistična taborišča.

Založba ZRC, Ljubljana 2022, 387 str.

Obsežno delo se začne s citatom vaškega kaplana Pietra Bignolija: »Sinoči je osel [...] s tremi našitki izjavil, da je treba prebivalce pokrajine, nižjo raso, v korist človeštva uničiti« (str. 9). Seveda je mišljeno prebivalstvo okupirane Ljubljanske pokrajine in sosednjih s Slovenci in drugimi Slovani (predvsem Hrvati) naseljenimi območji. Naslov knjige, *Užaljeno maščevanje*, je morda na prvi pogled nekoliko nenavaden, a ga avtorji že na prvih

straneh jasno razložijo: fašisti so računali, da bodo te kraje čim prej vključili v svoj fašistični sistem na blag način in jih zlili s kulturo »višje omike«, kot so trdili, a jih je upor čez leto dni »prisilil«, da so naredili obrat od »čezmerne prijaznosti in miline« do »pravega klanja« civilnega prebivalstva, kar ne bi bilo mogoče brez elementov rasiistične politike, ki se je pokazala že ob osvajanju severne Afrike v času italijansko-turške vojne (1911–1912) (str.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in profesor slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji *Dela*; mavcmilan@gmail.com.

10). Takole zapišejo o koncu »italijansko-slovenskega prijateljstva«: »V manj kot štirih mesecih so Slovenke in Slovenci spoznali, da je bil končni cilj okupacije vendarle ‚potalijančenje in fašizacija slovenske družbe‘. Ob nasilju, ki so ga njihovi sonarodnjakinje in sonarodnjaki iz primorskega dela slovenskega ozemlja okusili že več kot dve desetletji prej, pa so se prebivalke in prebivalci ljubljanske pokrajine soočili tudi z užaljenim maščevanjem gospodarja. Nezadovoljen zaradi poteka vojne je bil fašistični oblastni vrh še dodatno razdražen zaradi občutka, da ga je ‚preslepil [...] lažni lesk višje omike‘ okupiranih prebivalcev. [...] In kot vsako drugo maščevanje, ki izvira iz užaljenosti, je bilo tudi italijansko maščevanje nad upornimi Slovenkami in Slovenci zaradi tega še za spoznanje bolj kruto in sistematično« (str. 10).

Ker je bilo »eno najbolj nasilnih in zato najbolj travmatičnih poglavij v slovenski zgodovini 20. stoletja do nedavnega slabo poznano in tudi pomanjkljivo raziskano« (str. 14), so trije ugledni zgodovinarji dali besedo še živečim taboriščnikom, konfinirancem in drugim zapornikom ter v pričujoči monografiji zapisali in objavili odlomke njihovih doživetij v taboriščih in v konfinaciji od Gonarsa in Videmske pokrajine do otoka Ustice v južnem Tirenskem morju iz raziskave, opravljene v obdobju 2012–2015. Vendar razprava ne temelji samo na pričevanjih, marveč tudi na dostopni arhivski dokumentaciji ter upoštevanju domačih in tujih raziskav na to temo.

Kot se za znanstveno delo spodobi, je pred pričevanji (pričevalci so označeni le z začetnimi črkami imen in priimkov ter krajem bivanja) poglavje o projektu, literaturi, metodologiji zbiranja, analizi in prezentaciji gradiva. Sledi poglavje o okupaciji, uporu in internaciji po okupaciji, temu pa najobširnejše, naslovljeno *Podoba življenja v italijanskih fašističnih taboriščih v virih in pričevanjih preživelih*. V njem je največ pozornosti namenjene taborišču na Rabu, ki je bilo najbolj grozno med vsemi. Po nekaterih podatkih naj bi bilo v italijanskih fašističnih taboriščih zaprtih od trideset do štirideset tisoč internirancev slovenskega porekla. V spominskem parku na Rabu je zapisano, da naj bi bilo tam interniranih okoli petnajst tisoč ljudi, po podatkih interniranca Hermana Janeža pa naj bi jih umrlo skoraj tisoč petsto. Natančno število interniranih in umrlih ni znano.

Avtorji so analizirali vse plati življenja oz. odsotnosti življenja v taboriščih, od bivalnih razmer do vzrokov za internacijo, nasilja v njih in namernega kaznovanja, medsebojne pomoči, pomoči od doma, črnega trga in redkih priložnosti za intimo. V posebnem podpoglavju je opisano delovanje Cerkev, ki je delila taboriščnike na »naše« in »vaše« ter pomagala le »svojim«, in sicer z materialno pomočjo, predvsem pa z ideološko, tako da so mnoge moške, predvsem mlajše, odpustili iz taborišča, če so se odločili oditi k domobrancem. V spominskih vseh, ne glede na tedanja prepričanja, je osrednja vloga pri odloči-

tvah za predčasen odhod iz taborišča in vstop v MVAC pripadala duhovnikom. »V pripovedih naših sogovornikov, skoraj nikoli sogovornic, prav ‚župniki‘ nastopajo kot osrednji selektorji bodočih taboriščnikov [...] (‚Ker so tako propagando delali, da so samo proti komunistom: ‚V imenu Kristusa kralja‘. Nekaj takega se je slišalo po taborišču.‘)«; S. Ko., Bloke) (str. 102).

Poleg marsičesa drugega so avtorji preučili tudi odhod iz taborišč in pot domov, predvsem pa tudi povojni odnos do taboriščnikov (»*Biti v taborišču – to ni nikjer zapisano ali izrečeno – ampak je imelo pridih degradacije. Češ, tale že ni bil kaj prida. Če bi bil kaj korajžen, sploh ne bi prišel v Gonars. Če bi bil aktiven partizan, to je druga stvar. [...] Doživetja v Gonarsu in podobnih taboriščih ne pomenijo nič*«; F. B. Ljubljana) (str. 304).

Prav tako avtorji niso izpustili dejstva, da v Italiji fašizem ni bil nikoli obsojen, tako kot je bil nacizem v Nemčiji, da ni bil noben italijanski fašist kaznovan za svoja dejanja, ker se je Italija že drugič v 20. stoletju »po lisičje« izmuznila in se pridružila drugi, zmagoviti strani. Ni odgovarjala za zločine v Afriki, Albaniji, Grčiji in Jugoslaviji. Pri njihovi zviti diplomaciji so ji poleg domačih vlad pomagali tudi zahodni zavezniki, zlasti Velika Britanija. O tem obširno piše italijanski zgodovinar Davide Conti v knjigi *Italijanski vojni zločinci. Obtožba, procesi in nekaznovanje po drugi svetovni vojni* (2014).